TARİH BİLİMİ ve METODOLOJİSİ

Editör
Mehmet Yaşar ERTAŞ

ideal
Kültür Yayıncılık

TARİH BİLİMİ ve METODOLOJİSİ

Editör
Mehmet Yaşar ERTAŞ

Yayın Koordinatörü
Ahmet Dündar

Yayın Yönetmeni
Zeynep Yeşilova

Editör
Mehmet Yaşar Ertaş

Kapak Tasarımı
Yunus Karaaslan

Sayfa Düzeni
Adem Şenel

1. Baskı: İstanbul, 2019

ISBN 978-605-2101-47-6

İDEAL KÜLTÜR YAYINCILIK
Reklam ve Organizasyon San. Tic. Ltd. Şti.
Topkapı Mah. Kahalbaşı Sok. No:31/1
Fatih - İstanbul
Tel: +90 212 528 85 41
Faks: +90 212 528 85 47
www.idealkultur.com
bilgi@idealkultur.com
Kültür Bakanlığı Sertifika No: 12669

Baskı
OPTİMUM BASIM SAN. VE TİC.LTD. ŞTİ.
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
34295 Küçükçekmece / İstanbul
Tel: +90 212 463 71 25
www.optimumbasim.com
Sertifika No: 41707

© Bu kitabın her hakkı saklıdır. Tamamen veya herhangi bir bölümü, yayınevinin yazılı izni alınmadan basılamaz, kopyası çıkarılamaz, fotokopisi alınamaz veya kopya anlamı taşıyabilecek hiçbir işlem yapılamaz.

Kütüphane Katalog Kartı

Tarih Bilimi ve Metodolojisi / Editör: Mehmet Yaşar Ertaş
466 sayfa; 24 cm.
ISBN: 978-605-2101-47-6
1. Tarih - Metodoloji
2. Tarihçilik - Türkiye
3. Tarihçe - Metodoloji
D 16.4.T9 T37907.2/TAR

TARİH BİLİMİ ve METODOLOJİSİ

Editör

Mehmet Yaşar ERTAŞ

Bölüm Yazarları

Abdullah Mesut KÜÇÜKKALAY • Abdülkadir ÖZCAN • Ahmet ÖZCAN
Arif BİLGİN Bedia DEMİRİŞ • Bilal SÖĞÜT • Burak ÇITIR
Ekrem KALAN • Elif AKGÜN KAYA • Enis ŞAHİN • Erol ÖZVAR
Eyüp ARTVİNLİ • Fatih DURGUN • Güneş IŞIKSEL • Güney ÇEĞİN
Hasan IŞIK • Hasan KAPLAN • Haşim ŞAHİN • Hüseyin ÇINAR
İlhami YURDAKUL • İsmail Hakkı KADI • Kenan GÖÇER
Kerim İlker BULUNUR • Levent DÜZCÜ • Levent ÖZTÜRK • Lütfi ŞEYBAN
Mehmet Mert SUNAR • Mehmet Tayfun AMMAN • Mehmet Yaşar ERTAŞ
Murat ULUSKAN • Necmettin ALKAN • Ömer Fâruk CAN
Selim KARAHASANOĞLU • Sevgi SARIKAYA • Süleyman İNAN
Teyfur ERDOĞDU • Turhan KAÇAR • Ümit EKİN • Vefa Saygın ÖĞÜTLE
Yahya ARAZ • Yasemin AVCI • Yasemin BEYAZIT
Yunus UĞUR • Yüksel ÇELİK

ideal
Kültür Yayıncılık

Temel Kaynakların ve Arşiv Malzemesinin Tespiti

Murat Uluskan*

Tarih araştırmalarında konu belirlenip ilgili literatür tarandıktan sonra yapılması gereken ilk iş, bir çalışma takvimi hazırlamaktır. Bu takvimin ilk aşaması ana kaynakların tespiti, taranması, ilgili belge ve bilgilerin temini, ikinci aşaması bulguların tasnifi ve değerlendirmesi, üçüncü ve son aşaması ise yazma safhasından oluşmalıdır. Ulaşılan malzemenin niteliği ve miktarı tasarlanan takvimde güncellemeyi zorunlu kılabilir. Ancak yapılacak planlamanın araştırmacıya neyi, ne zaman, nasıl yapacağına dair zorlayıcı ve disipline edici bir fayda sağlayacağı da açıktır.

Tarihi olayların anlaşılması ve açıklanmasında tarih araştırmacısının çalışmasını etkileyen en önemli faktör kullandığı kaynaktır. Bu nedenle, tasarlanan çalışmayla ilgili her türlü incelemeye kaynak taraması ve bu kaynakların kapsam ve niteliğini saptamakla başlanır. Temel kaynaklar, insanların geçmişteki faaliyetlerinden geriye kalan izler ve bulgulardır. Bu kaynaklar ne kadar zengin ve çeşitli olursa, tarihçinin geçmişi inşa etme süreci de aslına o kadar uygun olur. Üzerinde çalışılan döneme, şahsa ve olaya en yakın kaynaklar birinci el kaynak olarak kabul edilir. Günümüze ulaşan birinci el kaynakların kullanılabilir hale gelmesi, çözümlenmesi ve günümüz dilinde anlaşılır hale getirilmesi ayrı bir uzmanlık alanını oluşturur. Tarihçi, çalıştığı dönemin uzmanlık alanlarına hâkim, dönemle ilgili

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, muluskan@marmara.edu.tr.

yazılı kaynakları çözümleme ve günümüz okuyucusuna anlaşılır halde sunma becerisine sahip olmalıdır.

Temel kaynakların tespitinde atılacak ilk adım bibliyografik kaynakların taranmasıdır. Bu kaynaklar, bizi doğrudan bilgiye ulaştırmayan ancak aradığımız bilgiyi sunan farklı türdeki bilgi kaynaklarının varlığından haberdar olmamızı sağlayan ikincil kaynaklardır. Bunlar, kapsadığı bilgi kaynaklarının bibliyografik kimliklerini veren ve kullanıcının asıl kaynağa ulaşmasına rehberlik eden yöneltici kaynaklardır. Basılı ya da elektronik olabilirler. Basılı bibliyografik kaynaklar genelde bibliyografya ve dizin olarak karşımıza çıkar. Bunlar, içerdikleri bilgi kaynaklarının bibliyografik kimliklerini verir. Veri tabanları da elektronik bibliyografya ve/veya dizinlerin bir tür elektronik versiyonudur. Bazı veri tabanları bizi sadece bibliyografik kimliklere ulaştırırken bazıları da öz ve/veya tam metni bize sunar.

Bibliyografik eserlerin bir kısmı temel kaynaklara ulaşımı kolaylaştıracak şekilde tematik olarak hazırlanmıştır. Örneğin, Erhan Afyoncu'nun *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi,* bu dönem üzerinde çalışacak araştırmacılar için önemli bir kılavuz eserdir. Yine Eski Çağ ve Eski Çağ Türkiye Tarihi araştırmalarında Bülent İplikçioğlu'nun *Eskibatı Tarihi I. Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya* isimli eseri, Saadettin Gömeç'in *İslâm Öncesi Türk Tarihi Kaynakları Üzerine* adlı makalesi, Altan Çetin'in editörlüğündeki *Ortaçağ Türk Tarihi Ana Kaynakları* adlı eser, E. Semih Yalçın'ın *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları* adlı çalışması bu örnekler arasında gösterilebilir. Genel eserlerin yanında daha dar kapsamlı bibliyografik çalışmalar da mevcuttur. Bunlar arasında; Faik Reşit Unat'ın *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri,* Agah Sırrı Levend'in *Gazavât-nâmeler,* Ahmet Uğur'un *Osmanlı Siyâset-nâmeleri* gibi eserlerin yanı sıra *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* (*TALİD*)'nde iktisat, siyaset, bilim, hukuk ve eğitim tarihi gibi farklı alanlarda yayımlanmış benzer çalışmalara da rastlamak mümkündür.

Temel kaynakların tamamı bu tür bibliyografik eserlerde yer almayabilir. Bu durumda, kaynakların tespiti için kütüphane veya arşivlere ait kataloglar mutlaka incelenmelidir. Örneğin, *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı,* Türkiye kütüphanelerindeki tüm yazma eserlere ulaşımı internet üzerinden sunduğu katalog tarama hizmetiyle sağlamaktadır. Yine yazma eserlerden süreli yayınlara, tarihi harita ve kartpostallara kadar sahip olduğu zengin koleksiyonla *Taksim Atatürk Kitaplığı, Millî Kütüphane, Beyazıt Devlet Kütüphanesi* ve *TBMM Arşivi* katalogları da aynı şekilde hizmet

vermektedir. Kütüphane ve Arşiv kataloglarının dışında resmî ve özel kurumlara bağlı müzelerin envanterinde bulunan eserlerle ilgili kataloglar da önemlidir. *Şanlıurfa Müzesi Arkeolojik Eser Kataloğu, İzmir Tarih ve Sanat Müzesi Heykel Kataloğu, Silifke Müzesi Taş Eserler Kataloğu, Sadberk Hanım Müzesi Kataloğu* gibi. Temel kaynakların tespitiyle ilgili bu ön çalışmadan sonra kütüphane, müze ve arşivlere gidilerek tespit edilen kaynaklar üzerinde çalışmalar yapılabilir.

Son dönemlerde tarihsel kaynakların eskiye göre çok daha rahat ve hızlı tespit edilebilir hale gelmesinde şüphesiz bu alanda bilgisayar ve bilişim teknolojilerinin sunduğu imkânların artmasının payı büyüktür. Arşiv ve kütüphanelerin dijitalleştirilerek sanal araştırma ortamlarının oluşturulması, bir taraftan tarihin değerli belge ve kaynaklarını koruma altına alırken diğer taraftan tarih araştırmacıları ve okuyucularının hem içerik hem de çeşit bakımından daha zengin bir kaynağa daha hızlı ve rahat ulaşmalarını sağlamaktadır. Ancak yine de her kaynağa bilgisayar başında ulaşılamayacağı, özellikle tarih alanındaki araştırmaların kütüphane ve arşive girmeden yapılamayacağı unutulmamalıdır.

Orijinal belgenin tarih araştırmalarındaki önemi göz önüne alındığında, tarihçiler birinci elden kaynakları, özellikle de arşiv malzemelerini objektiflik düzeyi yüksek belgeler olarak kabul ederler. Devlete, kurumlara ve şahıslara ait geçmişteki resmi faaliyetlerin belgelerini saklama ihtiyacı sonucu oluşturulan arşiv malzemeleri içerisinde en büyük yeri tabi ki devlete ait kayıtlar tutar. Fizikî mekânlarda muhafaza edilen bu kayıtlar, gelişen teknoloji sayesinde artık elektronik ortamlara aktarılmaktadır. Elektronik arşivlere, *Açık Erişim Arşivi* de denilmekte ve daha çok kurumlar tarafından benimsenen bu arşiv türünde belgeler elektronik ortamlarda saklanarak internet üzerinden kullanıma sunulmaktadır.

Kütüphanelerin aksine basılı olmayan materyali muhafaza eden arşivler, tarihçiler için en önemli bilgi kaynaklarından biridir. Yapılan çalışmanın mahiyetine göre hizmet sundukları kullanıcılar, materyalleri saklama ve araştırmacıya sunma biçimleri çeşitlidir. Bu sebeple, arşiv çalışmasına başlamadan önce buralardaki belgeler hakkında yayımlanmış kılavuz ve kataloglar incelenip konunun hangilerinde araştırma yapılmasını gerektirdiği kararlaştırılmalıdır. Çalışılacak arşiv sayısı birden fazla ise sıraya koymak uygun olur. Böyle bir hazırlıkla arşiv çalışmasına başlamak, o arşiv hakkında hiçbir fikri ve ön hazırlığı olmadan başlamaya nazaran büyük avantaj sağlar.

Osmanlı arşivi çoğu Osmanlı tarihçisi için ana kaynaktır. İçeriği olağanüstü zengin olan bu arşivde araştırma yapmak isteyenlerin bakmaları gereken ilk şey, basılı ve elektronik ortamda yayımlanmış *Osmanlı Arşivi Rehberi*'dir. Araştırmacı, arşive gitmeden önce bu kılavuz eser üzerinden araştırma konusuyla ilgili arşiv malzemesinin hangi tasniflerde bulunabileceğine dair bir ön hazırlık yapmalıdır. Bu hazırlık, arşiv çalışması süresince takip edeceği yol haritasını oluşturmak, daha bilinçli ve sağlıklı bir tarama gerçekleştirmek için önemlidir.

Osmanlı arşiv malzemesi tasnif edildikçe katalogları bilgisayar ortamında hazırlanarak arşivdeki araştırma salonunda ve internette araştırmaya açılmaktadır. Araştırmacı, yapmış olduğu ön hazırlık sonrasında tespit ettiği tasniflere ait katalogları ister arşive giderek orada mevcut basılı katalog ya da bilgisayarlardan, isterse de internet üzerinden tarayabilir. Bu işlem için de genellikle üç yöntem takip edilmektedir. Birincisi, araştırma salonundaki bilgisayarlardan ya da internet üzerinden araştırma konusuyla ilgili kelimelerin fonlar içerisinde aratılması, ikincisi fon seçilmeden belli bir tarih aralığında arama yapılması, üçüncüsü de ilgili kataloglarda yer alan özetlerin tamamının taranmasıdır.

Günümüz Osmanlı tarihi araştırmalarında, teknolojinin sunduğu imkânların artmasıyla birlikte arşiv malzemesinin tespitinde öncelikle ilk iki yöntem tercih edilmektedir. Bu, doğru bir başlangıçtır ve sonuçları itibariyle araştırma konusuyla ilgili belgelerin hangi tasniflerde yoğunlaştığı ve sayısı hakkında bir ön fikir vermesi açısından da kıymetlidir. Ancak çoğu zaman unutulan veya göz ardı edilen husus, kelimeler üzerinden yapılan taramaların hiçbir zaman gerçek sonucu yansıtmayacağıdır. En doğru ve kesin sonuca üçüncü yöntemle yani ilgili kataloglarda yer alan özetlerin tamamının taranmasıyla ulaşılabileceği bilinmelidir. Bu sayede, içerisinde aranılan hiçbir kelimenin olmadığı fakat okunduğunda konuyla doğrudan ya da dolaylı ilgisi olduğu anlaşılan çok daha fazla belge özetine rastlanabileceği unutulmamalıdır.

Ayrıca internet ve arşivdeki bilgisayarlar üzerinden yapılan tarama sonuçları arasında da zaman zaman ciddi farklar olabilmektedir. Bu durumda sadece internet taraması ile yetinilmesi, ilgili pek çok belgeyi gözden kaçırma ihtimalini artırmaktadır. Bu riski ortadan kaldırmanın yolu da yine aynı şekilde doğrudan kataloğa müracaat ederek tamamını taramaktan geçmektedir.

Tarama sonuçlarının çoğunluğunu oluşturan evrak tasniflerinin yanı sıra araştırma konusuyla alakalı defter ve dosya tasnifleri de ihmal edilemeyecek bir öneme sahiptir. Defterlerde kayıtlı bilgiler perakende evraka göre daha düzenli ve kronolojiktir. Buna mukabil katalog özetleri ise oldukça eksik ve yetersizdir. Bu yüzden iyi bir araştırma için defterin kendisinin taranması gerekmektedir. Aynı şekilde dosya tasnifindeki belgelerin özetleri bulunmadığından dosyalar da tek tek taranmalıdır. İlgili tarih aralıklarına ait defter ve dosyaların taranması sonucu elde edilen bilgilerin, konu bütünlüğüne ve yazım safhasında ortaya çıkabilecek sorunların çözümüne ciddi katkı sağlayacağı bilinmelidir.